

УДК 008(439+477)

МУШКЕТИК ЛЕСЯ

членкиня-кореспондентка НАН України, докторка філологічних наук, провідна наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

MUSHKETYK LESIA

a Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, a Doctor of Philology, a leading research fellow at the Department of Ukrainian and Foreign Folkloristics of the NAS of Ukraine Maksym Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology

Бібліографічний опис:

Мушкетик, Л. (2022) Сучасні міждисциплінарні студії угорсько-українського пограниччя. *Народна творчість та етнологія*, 3 (395), 59–69.

Mushketyk, L. (2022) Modern Interdisciplinary Studies of Hungarian-Ukrainian Borderland. *Folk Art and Ethnology*, 3 (395), 59–69.

СУЧАСНІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ СТУДІЇ УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ *

Анотація / Abstract

В основі статті огляд і аналіз досліджень, присвячених різним аспектам українсько-угорських контактувань, зокрема, вміщених у колективній монографії академічного Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, який здійснює їх у межах одного з напрямів своєї діяльності, а саме визначення самотності українців через їхні зв'язки з іншими країнами, культурами, національними спільнотами. Предметом аналізу в книзі «Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (2020) став обшир актуальних як історичних, так і сучасних проблем і питань з даного терену з доволі розлогою тематикою – історичною, політичною, лінгвістичною, етнографічною, соціокультурною, релігійною, освітньою та ін., здебільшого у сув'язі із Закарпаттям, де мешкає чимала угорська нацменшина. До реалізації проекту було залучено фахівців з усієї України і почасти з Угорщини, природно, із власне Інституту, інших установ Львова, а ще Івано-Франківська, Будапешта, Києва, Ужгорода, Берегового та ін.

Книга складається зі вступу та чотирьох великих розділів: «Угорсько-український кордон: формування, особливості, трансформації», «Угорсько-українське пограниччя в історичній ретроспективі», «Самоідентифікація населення угорсько-українського пограниччя» та «Сучасні політичні, культурні й освітні проблеми пограниччя». Сту-

* Стаття містить думки та спостереження авторки, спонукувані виходом у світ колективної монографії «Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (Львів, 2020).

дії, представлені в кожному з розділів, цінні новітнім трактуванням проблем, заповненням існуючих інформаційних лакун, використанням найновішої методи аналізу, окресленням нових завдань і напрямів у згадуваній тематиці тощо. Зі свого боку, авторка долучає й дотичні до тематики інші розробки з даних питань, власні роздуми та пропозиції, вважаючи, що поживлення на терені українсько-угорських студій в Україні та Угорщині є позитивною тенденцією як у науковому, так і в політичному сенсі.

Ключові слова: Закарпаття, контакти, дослідження, монографія, статті, мова, історія, культура, ідентифікація.

This article is based on a review and analysis of research on various aspects of Ukrainian-Hungarian contacts, especially included in the collective monograph of the Ivan Krypiakevych Academic Institute of Ukrainian Studies, who carries them out within one of the areas of its activity, namely – determining the identity of Ukrainians through their ties with other countries, cultures, national communities. The subject of analysis in the book *Hungarian-Ukrainian Borderland: Ethno-Political, Linguistic and Religious Criteria of Self-Identification of the Population* (2020) is formed with a number of current both historical and contemporary problems and issues in this field with a fairly wide range of topics – historical, political, linguistic, ethnographic, socio-cultural, religious, educational and etc., mostly in connection with Transcarpathia, where a large Hungarian minority lives. The project has involved specialists from all over Ukraine and partly from Hungary, of course, from the Institute itself, other institutions in Lviv, as well as Ivano-Frankivsk, Budapest, Kyiv, Uzhhorod, Berehove and others.

The book consists of an introduction and four major parts: “Hungarian-Ukrainian Border: Formation, Features, Transformations”, “Hungarian-Ukrainian Borderland in Historical Retrospective Review”, “Self-Identification of the Population of the Hungarian-Ukrainian Frontier” and “Modern Political, Cultural and Educational Problems of the Borderland”. The studies, submitted in each of the chapters are valuable for the latest interpretation of the problems, filling the existing information gaps, use of the latest methods of analysis, outlining new tasks and directions in the mentioned topics, etc. For her part, the authoress adds other results on these issues, her own thoughts and suggestions, believing that the revival of Ukrainian-Hungarian studies in Ukraine and Hungary is a positive trend in scientific as well as political senses.

Keywords: Transcarpathia, contacts, research, monograph, articles, language, history, culture, identification.

В останнє десятиріччя поживалися українсько-угорські студії різної проблематики – історичної, політичної, мовної, літературної, культуральної тощо, з урахуванням сучасних реалій та застосування новітніх методів аналізу. Ці студії здійснюють як українські, так і зарубіжні дослідники; є багато спільних робіт, велику вагу приділяють прикордонним територіям, Закарпаттю, де мешкає чимала угорська діаспора чи іредента [1; 2; 3; 10].

До вказаних досліджень, якими вже традиційно займаються закарпатські наукові осередки (Ужгородський національний університет, Центр гунгарології, наукові центри Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II та ін.), в останнє десятиріччя активно долучився львівський академічний Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, що здійснює їх у межах одного з напрямів своєї діяльності, а саме – визначення самобутності українців через їхні зв'язки з іншими країнами, культурами, національними спільнотами. Назвімо пересім три випуски збірника «Українсько-

угорські етуди» за ред. Л. Войтовича (Львів, 2009, 2012, 2019), у яких було вміщено матеріали міжнародних форумів, що проводилися в Інституті, з питань контактів двох сусідніх народів у період Середньовіччя. Розуміючи міжнародне, державницьке значення таких подій, науковці Інституту ухвалили рішення: «Безперечно, що тільки в результаті регулярного спілкування фахівців різних країн та наукових центрів, дискусій та неупередженого аналізу джерел та праць попередників, можна буде відмовитися від стереотипів, народжених минулими політичними протистояннями, і підійти до спільного погляду на суперечливі та гострі епізоди взаємин Угорщини і Русі та Угорщини і України, проблем взаємовпливів та періодів співпраці. Такі дослідження сприяють не тільки глибшому розумінню сусідніх народів та їх ментальності, а й провадять до толерантності та поступу у взаємних стосунках на сучасному етапі. Нещодавно Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України відновив видання “Українсько-угорських етюдів”, плануючи зробити їх щорічними» [9, с. 5–6].

Тому закономірним кроком стало видання Інститутом колективної монографії, предметом аналізу в якій став обшир актуальних як історичних, так і сучасних проблем і питань з указанного терену з доволі розлогою тематикою – історичною, політичною, лінгвістичною, етнографічною, соціокультурною, релігійною та ін., що заповнить чималі інформаційні лакуни, посприє подальшому вирішенню дискусійних питань¹. До реалізації проєкту було залучено фахівців з усієї України й почасти з Угорщини, звісно, що й із самого Інституту, інших установ Львова, а ще Івано-Франківська, Будапешта, Києва, Ужгорода, Берегового та ін.

У вступі до книги під назвою «Угорсько-українське пограниччя: міжкультурний діалог та етнополітичні проблеми (*Замість передмови*)» Іван Патер та Олег Муравський окреслили спектр основних розглядуваних питань – історичних, суспільно-політичних, культурно-освітніх, релігійних, мовно-літературних та інших у відносинах двох народів. Розповіли про становище угорської спільноти на Закарпатті, українсько-угорське пограниччя і його специфіку, проблеми, що виникають через політичні інсинуації і розбіжні погляди на розвиток нацменшин, нинішнє загострення міждержавних відносин і пропедевтичні заходи його подолання тощо. Автори висловили сподівання, що монографія віддзеркалить широкий пласт проблем пограниччя і сприятиме подальшій українсько-угорській співпраці.

Книга складається із чотирьох великих розділів. У першому – «**Угорсько-український кордон: формування, особливості, трансформації**» – розглянуто актуальні нині питання кордону чи прикордоння / пограниччя, які вже тривалий час жваво студіюють у європейській науці, відтак *кордон* може вживатися не лише в прямому сенсі, а й у символічному, переносному на означення різних, серед інших і духовних явищ, таких як мова, ментальність тощо. Згадаймо тут успішний європейський проєкт з вивчення так званого потрійного кордо-

ну, до якого доєдналися науковці Інституту етнографічних досліджень Центру гуманітаристики Угорської АН, які з цією метою здійснили низку експедицій на Закарпаття в межах угоди з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, організували кілька презентацій і фотовиставку, а ще оприлюднили два томи праць із тематики [11; 12].

У розвідці «Угорсько-український державний кордон: історія і сучасний стан» доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» Юрій Тишкун описує саме поняття кордону, науку про кордони – лімологію, явища делімітації та демаркації кордонів, їх першорядні та другорядні етапи, фази розвою в Європі. Далі дослідник зосереджується на історії українсько-угорського кордону, який виник 1919 року з ініціативи Антанти як військовий, геополітичний бар'єр проти переможеного противника – Угорщини. Відтоді його раз пересували (1938) на користь Угорщини і раз знищували (1939). На думку Тишкуна, «...від часу відновлення у 1944 р. і дотепер він слугує кордоном між Україною та Угорщиною, незважаючи на всі зміни їх соціального, зокрема політичного, устрою й опирається на ґрунтовну міжнародно-правову базу» [8, с. 19]. Цю базу, тобто документи, спірні питання між двома країнами, їх причини та вирішення він детально фіксує і пояснює. Окреслює сучасний стан кордону, його протяжність, пункти перетину тощо, а ще – зміну статусу через входження Угорщини до Шенгенської зони і складність прогнозування його подальшого режиму в сув'язі із сучасним станом угорсько-українських відносин та збройного конфлікту в Україні.

Доктор історичних наук, завідувач кафедри Львівського національного університету ім. І. Франка Леонтій Войтович у праці «Берегове на українсько-угорському пограниччі: міфи та історія» на історичних та краєзнавчих матеріалах простежує історію міста Берегового, спростовуючи думку про те, що його населяла головно угорська громада,

а натомість, як свідчить науковець, його мешканцями до початку XVIII ст. були німецькі колоністи-саси (від Саксонія), меншою мірою угорці, євреї, серби (раци) й українці. Л. Войтович указує головні джерела своїх краєзнавчих студій, у їх основі тритомна монографія місцевого історика та етнологів Тіводара Легоцького «Монографія Березького комітату» (області). Згадаймо, що Легоцькому належить також оприлюднення першого збірника перекладів українських народних пісень угорською мовою «Magyar-orosz népdalok» (Угорсько-руські народні пісні, 1864), низка краєзнавчих статей та ін. Войтович детально описує історію міста в контексті загальної історії краю, починаючи із часів приходу на Закарпаття легендарного князя Арпада. Він спростовує традиційну угорську версію переходу угри Карпатських гір через Верецький перевал і через кілька карпатських перевалів у Трансильванію та вважає, що всі походи угорців проти Галицького князівства здійснювалися через Лупківський перевал і далі через Перемишль та Судову Вишню. Є в автора відомості про військові та інші союзи угорців з галицькими князями, а ще спільні виправи з козаками тощо. Саме місто, як пише Войтович, уперше згадано 1063 року як поселення Villa Lamperti, далі Ломпертсас, у 1504 році місто перейменовано в Берегсас. Про заснування міста існує легенда. Учений описує його національний склад, заняття жителів, виноробство, ремісництво, конфесії, архітектуру, називає імена власників місцевих угідь та ін. Свідчить, що й нині Берегове залишається поліетнічним містом, де мешкають угорці, українці, цигани, росіяни.

Ректор Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II Степан Черничко та співробітниця Інституту дослідження нацменшин Центру гуманітаристики Угорської академії наук Чілла Фединець висвітлювали тему «Користування часовими поясами як вияв фантомної межі у свідомості мешканців», розглянувши співіснування на території Закарпаття різних часових поясів, місцевого й офіційного часу в різні історичні

періоди. Так, наприклад, у складі СРСР різниця місцевого («центральноєвропейського») і офіційного часу тут складала дві години. Науковці зробили висновок: «Квалітативний аналіз елементів мовного ландшафту засвідчив, що на написах у державних установах домінує (невказаний) київський час; натомість у менш офіційних комерційних, приватних часто паралельно і київський, і місцевий. Протягом багатьох століть хребет Карпат служив не лише природним рубежем, а й політичним кордоном. Традицію використання центральноєвропейського часу як неофіційного досі в регіоні можемо оцінювати як вияв фантомної межі... Альтернативна форма користування часом, якою більшою чи меншою мірою послуговуються представники всіх етносів на Закарпатті, – це сформована історично-культурна спадщина, яскравий елемент етнічної толерантності та мирного співіснування різних національностей» [8, с. 70]. Автори подали низку таблиць, а ще фотоілюстрації, що унаочнюють зроблені ними висновки.

У другому розділі – «**Угорсько-українське пограниччя в історичній ретроспективі**» – уміщено розвідки про історичні події в краї, який перебував у складі кількох держав. У попередні роки цим подіям була присвячена спеціальна міжнародна конференція на тему «Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення», що відбулася у 2005 році в Інституті історії НАН України за участю провідних українських і угорських істориків. Її матеріали видруковано українською та угорською мовами [7]. З метою поглиблення наукової співпраці та спільного розроблення актуальних проблем історичної науки тоді було створено спільну українсько-угорську Комісію істориків. А ще варто згадати випуски другого (88) та третього (89) Українського культурологічного альманаху «Хроніка 2000» (гол. ред. Ю. Буряк) за 2011 рік, що отримали підзаголовки «Україна – Угорщина» і присвячені різноманітним питанням історичних та культурних зв'язків двох країн. Події піз-

ніших часів увійшли до фундаментальної праці про Закарпаття 1919–2009 років, підготовленої колективом угорських і українських істориків [4].

Другий розділ рецензованої нами книги розпочинається зі студії «Похід угорського короля Людовика I Анжуйського на Русь 1352 року: дискусійні моменти». Її автор, науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Ілля Паршин, вважаючи, що боротьба за спадщину Романовичів (землі Галицько-Волинської держави) потребує сучаснішого, оновленого трактування, через відсутність згадок про подію в давньоруських літописних джерелах, звертається до європейських, а саме латиномовних угорських джерел, головню до «Дубницької хроніки» та деяких свідчень відомих українських істориків, описує перебіг самого походу, його учасників тощо. Зокрема, дискусійним, на його думку, виявився зворотний шлях Людовика, адже укладач твору до невпізнання зіпсував топонімічні назви вздовж шляху Карпатами на Верецький перевал. Автор вважає, що цей оригінальний епізод із мілітарної історії княжої доби потребує подальшого вивчення.

Оксана Ферков з Ужгородського національного університету розкрила тему «Угорська шляхта північно-східних комітатів на роздоріжжі релігійної конверсії ранньомодерної доби», зокрема питання релігійної конверсії, тобто зміну віросповідання, ідентичності, перехід в іншу віру в середовищі шляхти Верхньої Угорщини, до якої тоді входили й закарпатські землі, адже вельможі мали відповідати на виклики часу й пристосовуватися до нових умов екзистенції. На основі багатьох угорських джерел дослідниця простежує складні обставини тогочасного релігійного життя, духовно-релігійні віяння Реформації, католицьке відродження, чинники, які впливали на зміну віросповідання – політичні, соціально-майнові (серед них і збройні конфлікти) чи суто релігійно-світоглядні. Називає чимало представників аристократичних родин, які мали значний вплив

на соціально-політичний та культурний розвій краю, таких як Перені, Другети, Ракоці, Добо, серед них і реконвертитів.

Доктор історичних наук, професор Іван Патер та Ірина Каранда з Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в дослідженні «Союз визволення України та закарпатські українці (1914–1918)» висвітлили ситуацію на тогочасному Закарпатті в умовах Першої світової війни та насильницької мадяризації, у боротьбі з якою їм надавали допомогу галицькі патріоти, члени Союзу визволення України та Українські січові стрільці, до яких долучалися й закарпатці. Констатуючи тяжке економічне становище останніх, низький рівень їх національної свідомості, русофільські впливи у краї, автор говорить і про прагнення жителів Закарпаття до здобуття освіти, незалежності, об'єднання з Україною (з'їзд у Хусті). Ці прагнення певною мірою віддзеркалила місцева народовська інтелігенція – Ю. Жаткович, Г. Стрипський та А. Волошин, який був найпослідовнішим з них. Відомо, що про різні сторони їхньої діяльності з'явилося немало літератури як в Україні, так і в Угорщині [2; 5; 6].

Доцент Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II Імре Сакал у праці «Обставини формування закарпатської угорської спільноти після Першої світової війни» окреслив становище угорців Підкарпатської Русі у складі тогочасної Чехословаччини, висвітлив чинники, що сприяли формуванню їх регіональної ідентичності, – політичні, освітні, культурні тощо, формування підкарпатської угорської еліти, стосунки із закордонними угорцями. Згідно із сучасними опитуваннями автора, більшість респондентів вважає себе швидше закарпатськими угорцями, ніж просто угорцями, а їхня регіональна прив'язаність особливо сильна в межах України [8, с. 117].

Старшому науковому співробітнику Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору» Олександру Пагірі належить розвідка «Війна за спадщину святого Іштвана: збройний конфлікт у Карпатській

Україні в середині березня 1939 року», у якій ідеться про анексію Карпатської України угорцями, вчиненої з дозволу Гітлера, який хотів демонтувати тогочасну Чехословаччину. Це було в інтересах угорців, які постраждали під час Тріанонського договору і мріяли відновити Велику Угорщину. Автор детально описує ці події, обставини нападу, проголошення Карпатської республіки на чолі з президентом Волошиним, його наївну віру в підтримку гітлерівців тощо. Він зазначає: «Державною мовою проголошено українську. Державним прапором затверджено національний синьо-жовтий, а гербом – сполучення крайового герба (ведмідь у лівому червоному півколі та чотири сині й три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризубом св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном Карпатської України став національний «Ще не вмерла Україна» [8, с. 136]. Пагірзя змальовує героїчний захист вітчизни українцями, яких покинули чехи; зауважує, що бій на Красному полі порівнюють з відомим трагічним епізодом під Крутами в час визвольних змагань українців. Однак сили були нерівними, багато захисників загинули чи були страчені пізніше. Автор вважає, що угорцям захоплення краю у віддаленій перспективі не дало дивідендів, адже їм довелося стати сателітами Німеччини й зазнати нищівної поразки. У кінці статті вміщено чималу бібліографічну літературу.

Єлизавета Молнар Д. із Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II оприявнила розвідку «Масові етнічні репресії на Закарпатті в період становлення радянської влади (1944–1946)», де описала примусове виселення і відправку на «маленьку роботу» (*malenki robot*) німців і угорців Закарпаття у зв'язку із закидами їм колективної провини за участь у Другій світовій війні. Дослідниця зауважує: «Виселення угорського населення з регіону для радянської влади означало гарантування політичної безпеки – так хотіли очистити цю територію від ненадійних елементів, яка мала особли-

ве значення, оскільки Закарпаття було відокремлене від території сусідньої Угорщини та приєднане до складу радянської імперії. Проте разом із політичним мотивом необхідно згадати й економічні, як-от безкоштовна робоча сила депортованих, яка без найменших інвестицій служила для відбудови зруйнованої імперії після Другої світової війни. Відтак, треба визнати, радянська політика репресій і повоєнні депортації призвели до депопуляції однієї з найстаріших етнонаціональних груп Закарпаття» [8, с. 163].

Третій розділ книги – «**Самоідентифікація населення угорсько-українського пограниччя**» – охопив дослідження з мови, культури, етнології краю. Вільмош Газдаг та Наталія Лібак із Закарпатського угорського інституту ім. Ракоці Ференца II в праці «З історії вивчення слов'янського впливу на угорські говори» розглянули російські та українські запозичення в діалектних говірках Закарпаття, назвали основні студії з означеного терену. Зокрема про це йдеться в рубриках: *Слов'янські запозичення у розмовній мові. Слов'янські запозичення в термінологічній лексиці. Слов'янські запозичення у мові масмедіа та художній літературі. Класифікація запозичень. Адаптація запозичень. Інші лінгвістичні особливості*. Автори називають імена таких відомих мовознавців, як П. Лизанець, С. Черничко, І. Ковтюк та ін., описують їх методу і принципи досліджень.

Наукова співробітниця Інституту ім. І. Крип'якевича Ольга Заневич оприлюднила працю «Українська мова Закарпаття: система дієслова (друга половина XVIII – початок XIX століття)», у якій проаналізувала дієслівну систему в знакових рукописних і друкованих граматиках Закарпаття кінця XVIII – початку XIX ст. Арсенія Коцака та Михайла Лучкая з метою унаочнення їхніх особливостей і представлення тягlosti української граматичної традиції, адже праця М. Лучкая, написана церковнослов'янською мовою в її карпатоукраїнській традиції відіграла значну роль у становленні та розвитку граматики в Західній Україні в XIX ст.

Наукова співробітниця Інституту українистики ім. І. Крип'якевича НАНУ Оксана Сімович у підрозділі «Угороруські народні пісні XIX століття як джерело вивчення традиційних символів українців» проаналізувала функціонування традиційних українських символів у записах XIX ст. на території тогочасної Угорської Русі – збірниках Г. Де Воллана, В. Гнатюка, Я. Головацького (який умістив у своїй багатотомній збірці «Народні пісні Галицької і Угорської Русі» матеріали В. Талапковича, О. Павловського, О. Митрака та ін.) і засвідчила спільність мовно-фольклорної картини світу українців зі згаданих теренів з картиною світу українців загалом. Авторка розкрила семантику та конотації символіки на численних прикладах з народнопісенної творчості краю. Віддаючи належне скрупульозності дослідниці, видається доцільнішим уживати прізвище відомого будителя О. Духновича в основному тексті, пояснивши його неточну передачу в збірці Головацького у примітках (у неї навпаки), адже неуважне прочитання може призвести до неоднозначності у трактуванні його особи.

Угорсько-українські взаємовпливи мали місце і в матеріальній культурі краю. Як засвідчив директор Закарпатського музею народної архітектури і побуту Василь Коцан (праця «Українсько-угорські взаємозв'язки і взаємовпливи на прикладі традиційного народного вбрання долинян Закарпаття кінця XIX – першої половини XX століття»), найпомітніші впливи різних етнічних художніх елементів одягу простежуються в прикордонних смугах. На його думку, до найприкметніших угорських запозичень можна віднести елементи оздоблення чоловічого вбрання, передовсім компоненти чоловічого строю – сорочку та штани. Контакткування відбувалися і в обрядах та звичаях, пов'язаних з одягом; запозичали також типову для угорців техніку вишивки гладдю. Автор свідчить, що елементи взаємовпливів народного одягу різноетнічних спільнот краю посилювалися ближче до середини XX ст., що сприяло формуванню загальних рис культури, моралі, побуту різних

національностей. Спостереження В. Коцана ілюструють фотоматеріали.

Викладачі Закарпатського угорського інституту імені Ракоці Ференца II Єлизавети та Адальберта Барані висвітлили тематику «Закарпаття у працях угорських дослідників (кінець XIX – перша половина XX століття): історія, етнографія, мова». Вони розглянули багатогранну діяльність науковців, посередників між угорською та українською культурою Антонія (Антала) Годинки, Гіадора Стрипського, Шандора Бонкала на терені вивчення мови, популяризацію ними етнографії, культури місцевих українців в угорському середовищі, а також їхні переклади українських художніх творів угорською мовою. До розвідки ввійшов і розгляд нарисів угорського письменника Дюлі Круді, який з великою симпатією і співчуттям описав побут місцевих українців.

Четвертий розділ – **«Сучасні політичні, культурні й освітні проблеми пограниччя»** – починається розвідкою упорядника книги вченого секретаря Інституту Олега Муравського та доктора історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту Богдана Гудя «Ідеї сепаратизму серед угорців Закарпаття: міфи та реальність», де вони викладають свої думки про проблему сепаратизму на Закарпатті, яке нині інспірується угорськими праворадикальними партіями та деякими представниками органів влади Угорщини. За лаштунками подій і робота російських спецслужб, що долучаються й до роздмухування політичного русинізму. Автори надають відомості про політичні та громадські організації, освіту, культуру місцевих угорців, котрі отримують значну матеріальну допомогу й підтримку материкової країни. З опитувань місцевого населення, як уважають автори, про сепаратизм не йдеться, однак антиукраїнські акції, неправове надання угорського громадянства українцям прикордонних територій, блокування українських починань у міжнародних організаціях свідчить про небезпечну тенденцію у відносинах двох країн.

Про місце й роль транскордонної співпраці в сучасній системі міжнародних відносин на прикладі українсько-угорського кордону, а саме в Закарпатській області та області Саболч-Сатмар-Берег в Угорщині розповіла докторка історичних наук, старша наукова співробітниця Єва Кіш із Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II («Міжнародно-правова база транскордонної співпраці України й Угорщини»). Авторка здійснила детальний огляд договірно-правових документів між двома країнами, їх загалом близько 90. У зв'язку з новими реаліями Україна ввійшла до асоціації «Карпатський євро регіон», було створено Європейське об'єднання територіального співробітництва з обмеженою відповідальністю ТИСА. Кіш описала основні напрями розвитку українсько-угорської прикордонної співпраці, а також недоліки в практичній реалізації згадуваних проєктів.

Чимало місця в сучасних студіях посідають мовні питання в краї; про них ідеться в розлогій статті Аніко Берегсасі, Чілли Фединець та Степана Черничко – «Статус української, угорської та інших мов на території сучасного Закарпаття: порівняльний аналіз». Вони подають огляд мовної політики, функціонування мов у різні історичні періоди, законів, які регулюють їх вживання. У вигляді таблиці представлено діахронний зріз статусу мов, якими користуються (користувалися) на території сучасного Закарпаття, з чого зроблено висновок: «Як бачимо, статус жодної з мов, якими розмовляють на території сучасного Закарпаття, не був постійним в аналізований період. У межах тої самої держави він, як і статус мовця тієї чи тієї мови, не є незмінним. Навіть зафіксований *де-юре* статус національної меншини не обов'язково означав, що всі нацменшини і їхні мови перебували в однаковому, з погляду мовної політики, становищі. Тому й підхід дуже важливий при мовно-політичному аналізі. Мовна політика – це не статичний, а динамічний процес: історичні, суспільні, політичні й економічні зміни можуть спричинити і переформатування її напрямів,

цілей та пріоритетів. Аналіз мовної політики не може бути статичним: її треба розглядати як процес, який стає зрозумілим тільки в динамічно змінних моделях» [8, с. 267].

Дослідження своїх колег доповнюють Аніко Берегсасі, Аніта Марку та Аніко Чурман-Пушкеш у підрозділі «Викладання угорської мови як (другої) іноземної в загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття», де йдеться про поживлення викладання угорської мови як іноземної в наш час, причини цих зацікавлень, програми, форми та методи викладання, головні завдання навчання, формування комунікаційної компетенції, підготовка учителів, проблеми з підручниками й посібниками, онлайн-навчанням. Матеріал унаочнюють таблиці з тематики.

Провідний науковий співробітник Леся Мушкетик з Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України оприлюднила працю «До питання “націоналізації” образів угорських історичних героїв в українській народній прозі Закарпаття», у якій на українському фольклорному матеріалі Закарпаття показала ставлення місцевого люду до відомих героїв угорської історії, запозичення ним угорських сюжетів та мотивів, образів тощо, переробку і пристосування їх до власної традиції. Вона проаналізувала пісні, казки та перекази про короля Матяша, князя Ференца Ракоці II та Лайоша Кошута, пояснивши причини їх неоднозначного трактування у фольклорі в межах різних аспектів дихотомії «свій» / «чужий».

У підрозділі «Роман і закарпатська угорська література після розпаду СРСР» Василь Чордаш зі згадуваного берегівського Інституту розглядає кілька закарпатських угорських авторів та їхні твори, а саме: Золтана-Мігая Нодя «Сатанинське сім'я», Яноша Пенцкофера «Гомутер», а ще Єви Берніцкі, Ласла Варі-Фабіана, Кароя Д. Балли, розмірковуючи над питаннями їх регіональної канонізації і підходів, які мають бути застосовані для цього, радить передовсім враховувати ставлення до культурної спадщини

регіону, перенісши акценти з автора на текст і його тлумачення. «Так можна з'ясувати, що у відносинах між романом та закарпатською угорською літературою є точки дотику не тільки на рівні тематики, а й поетики та історії творення. Таким способом реальною стає можливість формування повністю нової розповіді про історію літератури, сфокусованої на регіональному каноні, що постійно оновлюється» [8, с. 297].

Цікаве порівняльне дослідження зразків двох різних сучасних літературних традицій – «Дві версії постмодерного роману: “Небесна гармонія” Петера Естерхазі та “Коханці юстиції” Юрія Андруховича» провів Тарас Пастух з Інституту Крип'якевича, виявивши типологічно подібні прикмети постмодерного наративу й пояснивши це належністю їх до єдиного культурного простору – Центрально-Східної Європи. Водночас він назвав низку посутніх відмінностей між ними в зображенні дійсності, кінематографічності чи автобіографічності, філософському осмисленні питань, зрештою, умові та стилістиці тощо. Своєрідність письма угорського й українського авторів, на його думку, задається їхнім життєвим досвідом, творчим талантом, а також національною мовою, історичною пам'яттю зокрема й культурною традицією загалом [8, с. 318].

Про складнощі в роботі щодо відновлення історичних угорських найменувань розповів у своєму дослідженні Олександр Добош із Закарпатського угорського інституту імені Ракоці ІІ («Зміна назв закарпатських населених пунктів із компактним проживанням угорців: спроби та результати відновлення історичних угорських найменувань у 1989–2000 роках»). Автор подає правові документи, що стали підставою перейменування, перебіг дебатів між різними установами – ужгородським Центром гунгарології, Товариством угорської культури Закарпаття, Інститутом мовознавства Угорської АН та іншими про передачу багатьох назв, які набували різних версій упродовж історії. Загалом перейменовано близько 50 сіл і селищ.

Стан релігійності на Закарпатті в радянський період проаналізував доцент, завідувач науково-технічної бібліотеки Роман Пуйда з Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу («Конфесійні уподобання населення Закарпаття (1960-ті – перша половина 1980-х років)»), засвідчивши переслідування владою релігійних громад – католицької, православної, адвентистів, п'ятидесятників та ін., заборону УГКЦ. Автор описує і протидію вірників – звернення зі скаргами до вищих державно-партійних органів влади, самовільне відкриття храмів, підпільні богослужіння та ін.

Щодо загальних зауваг, то достойним нам видалося оформлення книги, доречною вимога написання прізвищ та імен не лише українською, а й в оригіналі (у дужках), наприклад Людовик І Анжуйський (Lajos I Anjou). У сув'язі із цим хотілося б порушити питання, яке вже давно на часі, а саме передача в перекладі угорських власних назв та імен українською мовою, які нині можуть писатися по-різному, скажімо Жигмонд і Жігмонд, Землин і Землен, Земплень, Севлюш і Селлеш, Нодьселлеш, Надьселлеш (укр. Виноградів) тощо. Наразі превалює традиційна закарпатська транскрипція, узятя з розмовної мови, яка в деяких випадках видається цілком довільною, коли, приміром, довге *ó* передається як *ов* чи *ув*, відбувається подовження тощо (Miskó – Мішков, Rakóczy – Ракоцій) чи слово транслітерується (Sátorajáújhelyi – Шаторалйауйгелі) тощо. Літера *a* (звучання між українською *a* і *o*) передається теж двояко, скажімо, Мороморош і Марамарош. Чому тоді не трапляється Угочо замість Угоча? За таким принципом можна писати й момо (тама). Не нав'язуючи комусь власної думки, уважаю за необхідне зібрати колектив поважних мовознавців та інших фахівців для вирішення цих питань українського правопису, які ще не ввійшли до його загальної редакції.

Для кращої орієнтації в текстах книги хотілося б бачити прізвища авторів не лише в змісті, а й перед кожною студією.

На жаль, у наш час, коли політизується багато питань, ведеться інформаційна війна, з'являється багато недостовірної, надуманої чи просто нефахової інформації, публікація засадничих академічних видань є нагальною і необхідною для розуміння багатьох подій

у країні і світі, їх історичної ретроспективи й сучасних візій, місця та ролі в них українства, усвідомлення нашої взаємопов'язаності й відповідальності за долю континенту. Пропонована монографія цілковито вписується в коло цих завдань.

Примітка

¹ Принагідно зауважимо, що 2019 року Інститут оприявнив подібне видання з українсько-польських взаємин. Див.: Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення : монографія / під ред. І. Патер ; упоряд. О. Муравський, М. Романюк ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 392 с., а ще видає збірник «Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість», загалом 13 випусків.

Джерела та література

1. Барань Є. Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти : монографія. Берегове ; Ужгород : ЗУІ ім. Ф. Ракоці II ; ТОВ «РІКУ», 2021. 310 с.

2. Віднянський С. В., Вегеш М. М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення / НАН України ; Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2021. 372 с.

3. Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин. Збірник наук. робіт міжн. наук. семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», Берегове, 23–24 травня 2019 року / ред. Є. Барань. Берегове ; Ужгород : ЗУІ ім. Ф. Ракоці II ; ТОВ «РІКУ», 2020. 236 с. (угор., укр. та англ. мовами).

4. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород : Ліра, 2010. 720 с. (укр. та угор. мовами).

5. Удварі І. Етнографічна діяльність Гіадора Стрипського. Народна творчість та етнографія. 2006. № 4. С. 99–105.

6. Мазурок О. С. «...Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священик-русин

у цілій Угорщині» (до 155річчя з дня народження Юрія Жатковича). Ужгород, 2010. 184 с.

7. Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.) / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Інст історії України НАН України, 2006. 275 с.

8. Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення : монографія / [відп. ред. І. Патер ; упоряд.: О. Муравський, М. Романюк] ; НАН України ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 348 с.

9. Від редакційної колегії. Українсько-угорські етюд. 2019. Вип. 3. С. 5–6.

10 Fedinec Cs., Font M., Szakál I., Varga B. Ukrajna története: régiók, identitás, államiság. Budapest : Társadalomtudományi Kutatóközpont ; Gondolat Kiadó, 2021. 445 p.

11. Hármás határok néprajzi nézetben / szerk. Turai T. ; Mészáros Cs. Budapest : MTA BTK NTI, 2015/1. 218 p.

12. Hármás határok néprajzi értelmezésben / szerk. Turai T. Budapest : MTA BTK NTI, 2015/2. 296 p.

References

1. BÁRÁNY, Erzsébet. Hungaro-Ucrainica. Hungarian-Ukrainian Relations: Language Interference and Linguistic Contacts: A Monograph. Berehove; Uzhhorod: the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute; PLC "RIK-U", 2021, 310 pp. [in Ukrainian].

2. VIDNIANSKYI, Stepan, Mykola VEHESH. Avhustyn Voloshyn and Carpathian Ukraine in the History of Ukrainian State Formation. NAS of Ukraine; Institute of History of Ukraine. Kyiv: Institute of History of Ukraine, 2021, 372 pp. [in Ukrainian].

3. ANON. Emil Baletskyi – a Linguist, Writer, Educator. In: BÁRÁNY, Erzsébet, ed. *Collection of the Scientific Papers of the International Scientific Seminar “Emil Baletskyi – a Linguist, Writer, Educator”*, Berehove, May 23–24, 2019. Berehove; Uzhhorod: the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute; PLC “RIK-U”, 2020, 236 pp. [in Hungarian, in Ukrainian and in English].
4. VEHESH, Mykola, Chilla FEDYNETS. *Transcarpathia of the 1919 – 2009: History, Policy, Culture*. Uzhhorod: Lira, 2010, 720 pp. [in Ukrainian and in Hungarian].
5. UDVARI, István. Ethnographic Activities of Hiador Strytskyi. *Folk Art and Ethnography*, 2006, no. 4, pp. 99–105 [in Ukrainian].
6. MAZUROK, Oleh. “... *The Most Learned and the Most Competent in Ethnographic Issues a Ruthenian Priest in the Whole Hungary*” (*On the Occasion of the 155th Anniversary of Yuriy Zhatkovych Birthday*). Uzhhorod, 2010, 184 pp. [in Ukrainian].
7. SMOLII, Valerii, ed.-in-chief. *Ukraine – Hungary: Common Past and Modernity*. Materials of the International Scientific Conference (Kyiv, April 14–16, 2005). Kyiv: NAS of Ukraine Institute of History of Ukraine, 2006, 275 pp. [in Ukrainian].
8. PATER, Ivan, ed.-in-chief; Oleh MURAVSKYI, Myroslav ROMANIUK, compilers. *The Hungarian-Ukrainian Borderland: Ethnopolitical, Linguistic and Religious Criteria of the Population Self-Identification: A Monograph*. NAS of Ukraine, Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2020, 348 pp. [in Ukrainian].
9. EDITORIAL. *Ukrainian-Hungarian Sketches*. 2019, iss. 3, pp. 5–6 [in Ukrainian].
10. FEDINEC, Csilla, Márta FONT, Imre SZAKÁL, Beáta VARGA. *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság* [History of Ukraine: Regions, Identity, Statehood]. Budapest: Social Science Research Centre; Publishing Thought, 2021, 445 pp. [in Hungarian].
11. TURAI, Tünde, Csaba MÉSZÁROS, eds. *Hármas határok néprajzi nézetben* [An Ethnographic Perspective on Triple Border Areas]. Budapest: HAS RCH Institute of Ethnology, 2015/1, 218 pp. [in Hungarian].
12. TURAI, Tünde, ed. *Hármas határok néprajzi nézetben* [An Ethnographic Perspective on Triple Border Areas]. Budapest: HAS RCH Institute of Ethnology, 2015/2, 296 pp. [in Hungarian].